

Comparative study of environmental policies; Government, Islam, and international documents

Ali Faghih Habibi*

Abstract

Environmental law is related to our natural heritage and cultural heritage. Natural heritage includes the atmosphere, oceans, plant and animal life, water, soil and other natural resources, both renewable and exhaustible. Our cultural heritage includes the intellectual, artistic, social and historical records of mankind. In the past few decades, awareness of the harmful effects of environmental pollution on humans and their quality of life has increased significantly. This awareness has followed the very dramatic destruction of the world's environment - land, water and air - over the past two centuries. While human activities have always affected the natural world, the negative impact of this activity has increased exponentially in this period of time. The question that arises is that the guarantee of the right to a healthy environment in Islam, Iran and documents How is international?

The research method proposed in this research is descriptive-analytical and using library tools and internet documents.

Keywords: Enforcement mechanisms, Iran, international documents, right to nature.

Introduction

The interdependence of natural and cultural heritage is fundamental to human survival, preservation, and progress. Humanity serves as a bridge between these two domains. Cultural heritage is a manifestation of human perception of the natural order, expressed

* Associate Professor, Department of Public Law, Department of Public Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, faghih.habibi@gmail.com

Date received: 29/10/2023, Date of acceptance: 02/11/2023

through visual, ethical, or mystical perspectives. In turn, the conservation of natural heritage relies on human attitudes shaped by cultural, ethical, and religious beliefs.

The increasing emphasis on environmental protection necessitates an analysis of the conceptual values underpinning environmental laws. The growing academic, legal, political, and governmental interest in the various dimensions of environmental law justifies such an inquiry. However, a unified global approach is often unfeasible in a pluralistic international society. The diversity of economic, social, and cultural conditions leads to disparate environmental concerns and policies. Developed nations can afford to prioritize environmental protection over development, whereas developing nations typically emphasize economic growth over environmental concerns.

Historical shifts in perspectives underscore this dynamic. The 1972 Stockholm Conference, for instance, prompted less developed nations to support environmental protection as a component of economic development strategies. Conversely, as unresolved environmental challenges became more apparent, developed countries exhibited declining enthusiasm for environmental projects.

Materials & Methods

This study employs a descriptive-analytical approach, utilizing qualitative research methods based on literature reviews, legal texts, and international agreements. The primary sources include Islamic jurisprudence, Iranian environmental laws, and international environmental agreements. Secondary sources comprise scholarly articles, official reports, and case law that contextualize the enforcement mechanisms of environmental rights across different legal frameworks.

The research follows a comparative approach, examining the implementation of environmental rights in three legal spheres: Islamic teachings, Iranian national legislation, and international legal instruments. By identifying similarities and differences in these legal frameworks, the study aims to highlight strengths, challenges, and potential areas for legal harmonization.

Discussion & Result

International Environmental Law (IEL)

International Environmental Law (IEL) serves multiple objectives, primarily aimed at protecting the environment and human health. It encompasses various global concerns, including air and water pollution, overfishing, and climate change. IEL represents both a branch of international law and an internationalization of environmental law at the

national level. The mid-20th century marked a critical turning point in the development of IEL, as global institutions recognized environmental violations as impediments to sustainable development.

Despite the proliferation of international environmental treaties, enforceable rights to a healthy environment remain absent from binding international law. The legal landscape is characterized by a multitude of agreements with significant enforcement gaps. Nonetheless, core principles such as sustainability, the precautionary principle, liability for environmental harm, and intergenerational equity have gained recognition.

The Right to a Healthy Environment in International Instruments

The recognition of the right to a healthy environment has evolved through key international agreements. The 1972 Stockholm Conference marked the first global acknowledgment of environmental concerns, culminating in a declaration that emphasized individuals' right to an environment conducive to dignity and well-being. Subsequent agreements, including the 1992 Rio Declaration and the 2015 Paris Agreement, reinforced commitments to sustainable development and climate action.

Multilateral Environmental Agreements (MEAs) serve as primary instruments for addressing global environmental challenges. However, their effectiveness varies based on political will, compliance mechanisms, and financial resources available to signatory states. While some MEAs have facilitated significant progress, others remain limited by weak enforcement provisions.

Conclusion

Efforts to develop international environmental law date back to the 19th century, with early treaties focusing on wildlife conservation. However, the recognition of a right to a healthy environment gained prominence only after the 1972 Stockholm Conference. This conference catalyzed legal developments, prompting nations to enact environmental laws and reinforcing the connection between human rights and environmental protection.

Islamic teachings emphasize environmental stewardship, regarding nature as a divine trust that must be preserved for future generations. Iran's environmental policies, as outlined in Article 50 of its Constitution, reflect this principle by prohibiting activities that lead to environmental degradation. Internationally, environmental rights have been framed within human rights discourse, recognizing access to a healthy environment as a fundamental right.

The intersection of Islamic principles, Iranian law, and international agreements underscores the universal significance of environmental protection. A holistic approach that integrates religious, national, and global perspectives can enhance legal frameworks and promote sustainable development. Ultimately, environmental conservation is both a moral duty and a legal imperative, necessitating cooperative efforts across diverse legal and cultural traditions.

Bibliography

The Holy Quran.

The Aarhus Convention 1998 on Access to Information, Public Participation in Decision-Making, and Access to Justice in Environmental Matters.

Christina, Agudo (2003), *Environment and Human Rights*, Committee on the Environment, Agriculture, and Local and Regional Affairs, April 16.

Etemadi, Seyed Yousef (2004), *The Evolution of Natural Resources and Environmental Laws*, Tehran: Behnami Publications.

Fahimi, Azizollah; Mashhadi, Ali (1934), *Environmental Rights Thoughts*, Qom: University of Qom Press, 1st ed.

Hakimi, Mohammad Reza (2001), *Al-Hayat*, 1st ed., Trans. Ahmad Aram, Tehran: Islamic Culture Publishing Office.

Harani, Ibn Shuba (1983), *Tuhaf al-Uqul*, 2nd ed., Qom: Society of Seminary Teachers.

Ibn Babawayh (1999), *Uyun Akhbar Al-Ridha (A)*, 1st ed., (Ed. Mahdi Lajvardi), Tehran: Jahān Publications.

Javadi Amoli, Abdullah (2012), *Mafatih al-Hayat*, 6th ed., Qom: Isra Publications.

Azizan Baharuddin, (2020), Guardianship of the Environment: An Islamic Perspective in the Context of Religious Studies, Theology, and Sustainable Development: [https://earthcharter-org.translate.google/](https://earthcharter-org.translate.google.com/Commentary%20on%20the%20Enforceability%20of%20Environmental%20Rights%20(2018%20%20).%20Carnegie%20Council%20on%20Ethics%20and%20International%20Affairs.from%20http://www.carnegiecouncil.org/viewMedia.php/prmTemplateID/8/prmID/4464)

Commentary on the Enforceability of Environmental Rights (2018:)."Carnegie Council on Ethics and International Affairs.from, <http://www.carnegiecouncil.org/viewMedia.php/prmTemplateID/8/prmID/4464>.

Domaradzki, S. Margaryta, K., David, P. (2019). Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 20, 423-443 <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.

Hoffman, A., Sandelands, L. (2004), Getting Right with Nature: Anthropocentrism, Ecocentrism and Theocentrism. *Organization and Environment*, 18(2), 1-22

Homer-Dixon (1995), Population and conflict, p:10. . . . ,

HYDER, Joseph P (2020), International Environmental Law, Encyclopedia.com, retrieved from: <https://www.encyclopedia.com/environment/energy-government-and-defense-magazines/international-environmental-law>.

177 Abstract

Jan selby and hillel shuval and hassan dweik2007,water resourch in the middle east ,203

Jean-Frédéric Morin & Belven(2019), How environmental treaties contribute to global health governance, *Globalization and Health*, 15, Article number: 47 (2019) Cite this article

Khoshnevis, M., Pajohan, J. (2016). A Comparative Study of the Effect of Environmental Pollution on Human Development Index in Countries with Different Levels of Development. *Journal of Energy Economics Studies*, 12(48), 33-61.

Luis E. Rodríguez-Rivera(2018), The Right to Environment, A New, Internationally Recognised, Human Right, from The Right to a Clean Environment and Rights of the Environment, Published online by Cambridge University Press.

Mirzadeh , N., Speharifar, S. (2013). Right Interaction on Healthy Environment and Health. *Journal of Islamic Human Rights*, 2(4), 37-69.)

Nurit kliot(1994(water resources and conflict in the middle east:83-87

Swain, Sunanda (2019), Top Environmental Agreements of 20th Century, Blogging Hub, retrieved from: <https://www.cleantechloops.com/environmental-agreements>.

U.N AND THE RULE OF LAW (2020), Environmental Law, United Nations, retrieved from: <https://www.un.org/ruleoflaw/thematic-areas/land-property-environment/environmental-law/>

UN ENVIRONMENT PROGRAMME (2020), What are environmental Rights? , retrieved from: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what>

UNITED NATIONS (2020), What is the Paris Agreement?, United Nations Climate Change, retrieved from: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement>.

VAN REETH, Adèle (2018), Philosophie de l'écologie, France Culture, retrieved from: <https://www.franceculture.fr/emissions/series/philosophie-de-lecologie>

مطالعه تطبیقی سیاست‌های محیط زیستی؛

دولت، اسلام، و اسناد بین‌المللی

علی فقیه حبیبی*

چکیده

قانون محیط زیست به میراث طبیعی و میراث فرهنگی ما مربوط می‌شود. میراث طبیعی شامل جو، اقیانوس‌ها، حیات گیاهی و جانوری، آب، خاک و سایر منابع طبیعی، اعم از تجدیدپذیر و تمام شدنی است. میراث فرهنگی ما شامل سوابق فکری، هنری، اجتماعی و تاریخی بشر است. در چند دهه گذشته آگاهی از اثرات مخرب آلودگی محیطی بر انسان‌ها و کیفیت زندگی آنها به طور چشمگیری افزایش یافته است. این آگاهی به دنبال تخریب بسیار چشمگیر محیط زیست جهان - زمین، آب و هوا در طول دو قرن گذشته بوده است. در حالی که فعالیت‌های انسانی همیشه بر جهان طبیعی تأثیر گذاشته است، تأثیر منفی این فعالیت به طور تصاعدی در این دوره از زمان افزایش یافته است. سوالی که مطرح می‌شود این است که ضمانت اجرای حق بر محیط زیست سالم در اسلام، ایران و اسناد بین‌المللی چگونه می‌باشد؟
روش تحقیق که در این پژوهش مطرح شده است توصیفی-تحلیلی و استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسناد اینترنتی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: ضمانت اجرا، ایران، اسناد بین‌المللی، حق بر طبیعت.

۱. مقدمه

میراث طبیعی با میراث فرهنگی، بقا، حفاظت و پیشرفت هر دو به یکدیگر وابسته است. انسان پل بین این دو است. میراث فرهنگی محصول و ثبت ادراک انسان از نظم طبیعی از طریق

* دانشیار گروه عمومی، گروه حقوق عمومی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،
faghih.habibi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۱

دیدگاه‌های بصری، اخلاقی یا عرفانی است. دید انسان نسبت به میراث طبیعی خود ناشی می‌شود. به نوبه خود، حفاظت و صیانت از میراث طبیعی انسان به نگرش‌های انسانی برخاسته از باورهای فرهنگی، اخلاقی و مذهبی بستگی دارد.

تاکید روزافزون بر حفاظت از محیط زیست و حفاظت از محیط زیست، تحلیل ارزش‌های مفهومی که قوانین محیط زیست بر آن‌ها مبتنی است، بسیار مطلوب است. علاقه فزاینده‌ای که در محافل علمی، حقوقی، سیاسی و حکومتی در ابعاد مختلف حقوق محیط زیست مشاهده می‌شود، توجه کافی برای این اقدام است.

یک رویکرد واحد جهانی اغلب در یک جامعه جهانی کثرت‌گرا امکان‌پذیر نیست، و حتماً حوزه‌های متعددی وجود دارد که ارزیابی فردی بر اساس معیارهای یکسان در جوامع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متفاوت، نتایج بسیار متفاوتی را تولید می‌کند. نگرانی‌ها و سیاست‌های زیست محیطی متفاوت خواهد بود، کشورهای توسعه‌یافته به راحتی می‌توانند بر حفاظت از محیط زیست بر توسعه تأکید کنند، در حالی که کشورهای در حال توسعه معمولاً تأکید بر توسعه را بر نگرانی‌های زیست محیطی ترجیح می‌دهند. تغییر شرایط با گذشت زمان اغلب منجر به تغییر جهت‌گیری دیدگاه‌ها در همان کشور شده است. با بینش‌های به دست آمده در کنفرانس استکهلم در سال ۱۹۷۲، کشورهای کمتر توسعه‌یافته به حمایت از حفاظت از محیط زیست پرداختند، زیرا متقاعد شده بودند که می‌تواند در برنامه‌های توسعه اقتصادی آنها گنجانده شود. برعکس، کشورهای توسعه‌یافته با آشکارتر شدن حل نشدنی برخی از مشکلات زیست محیطی، اشتیاق خود را به پروژه‌های زیست محیطی از دست دادند (کریستینا، ۲۰۰۳: ۱۶)

۲. حقوق بین‌المللی محیط زیست (IEL)

حقوق بین‌الملل محیط زیست (IEL) اهداف مختلفی دارد که دو هدف اصلی آن حفاظت از محیط زیست و انسان است. IEL بسیاری از مسائل مربوط به محیط زیست، مانند آلودگی هوا و آب، صید بیش از حد و گرم شدن زمین را در بر می‌گیرد. حقوق بین‌الملل محیط زیست شاخه‌ای از حقوق بین‌الملل و همچنین شکلی از بین‌المللی‌سازی حقوق محیط زیست است که در سطح ملی شناخته می‌شود. این توسعه حیاتی IEL به عنوان شاخه‌ای از حقوق بین‌الملل چندی پیش در اواسط قرن بیستم رخ داد. همانطور که سازمان ملل متحد اعلام می‌کند: "نقض

قوانین محیط زیست، دستیابی به همه ابعاد توسعه پایدار و پایداری زیست محیطی را تضعیف می‌کند.

کشورها از قوانین بین‌المللی استفاده می‌کنند تا بین خود توافق کنند که قوانین خاصی را برای حفاظت از محیط زیست و حفاظت از مردم رعایت کنند. این توافقنامه‌ها اغلب فاقد نتایج مشخص هستند و هنوز هیچ حق بین‌المللی قابل اجرا برای بشر برای داشتن محیط زیست سالم وجود ندارد. با این حال، پیشرفت در حال افزایش است و تقاضاهای بیشتری برای کارایی و اثربخشی بهتر وجود دارد. بسیاری از نهادهای مختلف از حقوق زیست محیطی در مبارزه خود برای حفاظت از انسان و محیط زیست استفاده می‌کنند. (Hyder, 2020: 12-16)

اگرچه حفاظت از محیط زیست به موضوع نگرانی جهانی تبدیل شده است، حقوق بین‌الملل محیط زیست با بیش از حد معاهدات و تعدادی خلاء مشخص می‌شود. با این حال، برخی از اصول مهم تأیید شده است: مفهوم پایداری، اصل احتیاط، اصل مسئولیت علی و نیاز به حفاظت از محیط زیست برای نسل‌های آینده (REETH, 2018: 9-13).

۳. حق بر محیط زیست در اسناد بین‌المللی

حق بر محیط زیست در صورتی قابل تعریف است که به عناصر خاصی محدود شود و برخی از جنبه‌های: رویه‌ای قبلاً به رسمیت شناخته شده باشد (کنوانسیون آرهوس ۱۹۹۸ در مورد دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و دسترسی به عدالت در مسائل زیست محیطی)، اهمیت محیط زیست سالم، قابل دوام است و حفاظت از محیط زیست، به ویژه با به رسمیت شناختن برخی حقوق فردی، تقویت شده است.

در سال ۱۹۷۲، کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست در استکهلم، که با بیانیه‌ای تاریخی به پایان رسید، اولین کنفرانسی بود که مسائل زیست محیطی را در رأس نگرانی‌های بین‌المللی قرار داد و آغاز گفتگو بین کشورهای صنعتی و در حال توسعه در مورد پیوند بین رشد اقتصادی، آلودگی هوا، آب و اقیانوس و رفاه مردم در سراسر جهان.

کشورهای عضو سازمان ملل متحد در آن زمان اعلام کردند که مردم حق اساسی برای داشتن "محیطی با کیفیتی که اجازه زندگی با عزت و رفاه را می‌دهد" دارند و خواستار اقدامی ملموس بودند. آن‌ها هم از شورای حقوق بشر و هم از مجمع عمومی سازمان ملل خواستند تا اقدام کنند (Swain, 2019: 18).

امروزه معاهده یک قرار داد رسمی بین دو یا چند کشور اشته امروزه معاهدات منبع اصلی حقوق بین الملل هستند، ظهور معاهدات دوجانبه و اخیراً چند جانبه که این امکان را برای بسیاری از کشورها فراهم کرده است تا در مورد موضوعات مورد علاقه جهانی مانند تجارت، دفاع فضا، حقوق بشری محیط زیست متحد شوند.

دهه‌های اخیر گسترش توافقی‌های چندجانبه زیست‌محیطی (MEAs) را نشان داده است. MEAs آن‌ها معاهداتی هستند که بین دو یا چند کشور مربوط به مسائل زیست‌محیطی هستند. آن‌ها به عنوان بهترین راه برای مقابله با این واقعیت در نظر گرفته شده‌اند که قوانین زیست‌محیطی باید هم با تغییرات سریع آب و هوا و هم با تحول سرسام آور فناوری و جوامع سازگار شود. برخی از MEA ها نتیجه کنفرانس‌های بین دولت‌ها هستند که در آن اولویت‌های معاهدات آتی یا جاری مورد بحث و توافق (یا مخالفت) قرار می‌گیرند. (UN ENVIRONMENT PROGRAMME, 2020: 3-9)

برخی از مهمترین معاهدات مربوط به محیط زیست عبارتند از:

کنفرانس استکهلم توسعه حقوقی و نهادی را برای دو دهه بعد تحت تأثیر قرار داد. یکی از تأثیرات آن ایجاد برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (UNEP) بود. همچنین منجر به توسعه کنوانسیون‌های سازمان ملل متحد در مورد قانون در سال ۱۹۸۲ شد. دریا (UNCLOS)، چارچوبی جامع برای ایجاد قوانین جهانی در زمینه حفاظت از محیط زیست دریایی و منابع زنده دریایی. کنفرانس استکهلم همچنین با تحولات منطقه‌ای مهمی از جمله تصویب قوانین و مقررات جدید دنبال شد. توسط جامعه اروپا، و ایجاد یک کمیته محیط زیست در سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD).

بیست سال پس از استکهلم، در ژوئن ۱۹۹۲، کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه (UNCED) در ریودوژانیرو، برزیل برگزار شد. هدف از کنفرانس، تدوین استراتژی‌ها و اقداماتی برای توقف و معکوس کردن بود. اثرات تخریب محیط زیست و تقویت تلاش‌های ملی و بین‌المللی برای ترویج توسعه پایدار و زیست‌محیطی سالم در همه کشورها. کنفرانس ریو مشارکت بی‌سابقه‌ای از هزاران سازمان غیردولتی از سراسر جهان داشت.

کنفرانس ریو همچنین آنچه را که به عنوان "دستور کار ۲۱" شناخته می‌شود - یک برنامه گسترده تصویب کرد. برنامه‌ای برای توسعه پایدار که محور همکاری بین‌المللی در سیستم سازمان ملل متحد است. کنوانسیون ریو، ۱۹۹۲: هدف اصلی این کنوانسیون کاهش فقر، جلوگیری از تخریب محلی محیط زیست و حفاظت از استحکام و یکپارچگی زیست کره بود.

(Jean-Frédéric, 2019: 6)

سال‌هایی که از کنفرانس ریو می‌گذرد با جهانی‌شدن مشخص می‌شود. گرچه رشد اقتصادی که توسط جهانی‌سازی تقویت شده است، به برخی از کشورها این امکان را داده است که نسبت افراد در فقر را کاهش دهند، برای برخی دیگر فقر و حاشیه‌نشینی در واقع افزایش یافته است. بسیاری از کشورها شاهد بدتر شدن شرایط اقتصادی و بدتر شدن خدمات عمومی بوده‌اند. نابرابری درآمدی نیز در بین کشورها و در داخل کشورها افزایش یافته است و بیکاری بدتر شده است.

هر کس حق دارد از یک محیط مناسب برخوردار باشد. محیط مناسب پیش شرط تحقق سایر حقوق بشر از جمله حقوق زندگی، غذا، سلامت و استاندارد مناسب زندگی تلقی می‌شود. این تا حدی در حق بر سلامت مندرج در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ICESCR) ذکر شده است، که اشاره می‌کند که دولت‌ها باید حق بر سلامت را از طریق بهبود همه جنبه‌های بهداشت محیطی، از جمله اقدامات دیگر، تحقق بخشند. مطابق با اصول تثبیت شده حقوق بین‌الملل، از جمله مفاد ICESCR، همکاری بین‌المللی برای توسعه و تحقق حقوق بشر تعهد همه دولت‌ها است. چنین همکاری و حمایتی، به ویژه از سوی کشورهایی که قادر به کمک به دیگران هستند، به ویژه در پرداختن به اثرات فراملی بر شرایط محیطی، مانند تغییرات آب و هوا، مهم است.

همچنین در طیف وسیعی از اسناد حقوق بشر منطقه‌ای، مانند پروتکل سن سالوادور، و همچنین از طریق ایجاد دستور رویه‌های ویژه سازمان ملل در مورد حقوق بشر و محیط زیست در سال ۲۰۱۲ به رسمیت شناخته شده است (Yan, 2018: 3-9).

توافقنامه پاریس، ۲۰۱۵: هدف آن تقویت واکنش جهانی به تهدید تغییرات آب و هوایی از طریق نگه داشتن افزایش دمای جهانی در این قرن بسیار کمتر از ۲ درجه سانتیگراد بالاتر از سطوح ماقبل صنعتی و پیگیری تلاش‌ها برای محدود کردن افزایش دما است. توافق پاریس یک معاهده مهم زیست محیطی است که توسط ۱۹۵ کشور تصویب شده است

سازمان ملل متحد به لطف چارچوب سازمان ملل متحد در مورد تغییرات اقلیمی، نقش اساسی در تدوین برخی از این معاهدات کلیدی ایفا می‌کند. در واقع، کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد در مورد تغییر آب و هوا (UNFCCC) منشأ پروتکل کیوتو و توافقنامه پاریس است (Jean-Frédéric, 2019: 8).

۴. حقوق محیط زیست در اسلام

برخی از قواعد فقهی در اسلام به قرار زیر است:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (لقمان / ۲۰)
"وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ..." (ابراهیم / ۳۳)

یعنی: خداوند، خورشید و ماه را مسخر شما ساخت. و الأنعام خلقها لكم فيها دفاءً و منافع و منها تأكلون (نحل / ۵)

یعنی: چهارپایان را آفرید که برای شما از آنها گرما (جامه‌های گرم) و سودهای دیگر فراهم می‌آید و از آنها می‌خورید.

"أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ... (لقمان / ۲)

یعنی: آیا ندیدید که خداوند آنچه در آسمانها و زمین است، مطیع شما کرد. بنابراین برای حفاظت و نگهداری از محیط زیست باید تحلیل و تبیین درست حقوق و رابطه بین جامعه و انسان‌ها با محیط زیست پرداخت تا بتوان بهره مناسب را از محیط ببرند و آسیب‌ها به محیط نیز کاهش پیدا کند.

«آیا کافران ندیدند که آسمان‌ها و زمین به هم پیوسته بودند و ما آنها را از یکدیگر باز کردیم؟، و هر چیز زنده‌ای را از آب قرار دادیم، آیا ایمان نمی‌آورند!». (انبیاء: ۳۰)

او کسی است که از آسمان آبی نازل کرد و بوسیله آن گیاهان گوناگون رویانیدیم، از آن ساقه‌ها و شاخه‌های سبز خارج ساختیم و از آنها دانه‌های متراکم، و از شکوفه نخل خوشه‌ها با رشته‌های باریک بیرون فرستادیم و باغ‌ها از انواع انگور و زیتون و انار شبیه به یکدیگر و بی‌شبهت هنگامی که میوه می‌کند به میوه آن و طرز رسیدنش بنگرید که در آن نشانه‌هایی برای افراد با ایمان است. (انعام: ۹۹)

«و دوزخیان، بهشتیان را صدا می‌زنند که (محبت کنید) و مقداری آب یا از آنچه خدا به شما روزی داده به ما ببخشید، آنها (در پاسخ) می‌گویند خداوند اینها را بر کافران تحریم کرده است». (اعراف: ۵۰)

در آفرینش آسمان‌ها و زمین، و آمد و شد شب و روز، و کشتی‌هایی که در دریا به سود مردم در حرکتند، و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده، و با آن زمین را پس از مرگ زنده نموده و انواع جنبنندگان را در آن گسترده و (همچنین) در تغییر مسیر بادها و ابرهائی که در

مطالعه تطبیقی سیاست‌های محیط زیستی ... (علی فقیه حبیبی) ۱۸۵

میان زمین و آسمان معلقند، نشانه‌هایی است (از ذات پاک خدا و یگانگی او) برای مردمی که عقل دارند و می‌اندیشند. (بقره: ۱۶۴)

«اوست آن کسی که آنچه در زمین است، همه را برای شما آفرید سپس به [آفرینش] آسمان پرداخت، و هفت آسمان را استوار کرد و او به هر چیزی داناست». (بقره: ۲۹)

«سقفش را برافراشت و آن را [به اندازه معین] درست کرد»، «و شبش را تیره و روزش را آشکار گردانید»، «و پس از آن، زمین را با غلتانیدن گسترده». (نازعات: ۲۸، ۲۹، ۳۰)

«و گرداندن بادها و ابر مسخر میان آسمان و زمین، نشانه‌هایی است [از توحید، ربوبیت و قدرت خدا] برای گروهی که می‌اندیشند». (بقره: ۱۶۴)

و اوست که بادها را پیشاپیش [باران] رحمتش به عنوان مژده دهنده می‌فرستد تا هنگامی که ابرهای سنگین بار را بردارند، آن را به سوی سرزمینی مرده می‌رانیم، پس به وسیله آن باران نازل می‌کنیم و به وسیله باران از هر نوع میوه [از زمین] بیرون می‌آوریم [و] مردگان را نیز [در روز قیامت] این گونه [از لابلای گورها] بیرون می‌آوریم، [باد، ابر، باران، زمین، رویدن گیاهان و انواع میوه‌ها را مثل زدیم] تا متذکر و یادآور [اراده و قدرت بی‌نهایت خدا] شوید. (اعراف: ۵۷)

«و بادها را باردار کننده فرستادیم، و از آسمان آبی نازل کردیم و شما را با آن سیراب ساختیم و شما ذخیره کننده آن نیستید». (حجر: ۲۲)

و از نشانه‌های [قدرت و ربوبیت] او این است که بادها را مژده دهنده می‌فرستد، و تا بخشی از [باران] رحمتش را به شما بچشانند، و تا کشتی‌ها [به وسیله بادها] به فرمان او حرکت کنند، و نیز برای این که از رزق و روزی او بجوید، و باشد که شما سپاس‌گزاری کنید. (روم: ۴۶)

خداست که بادها را می‌فرستد تا ابری را برمی‌انگیزد، پس آن را در آسمان آن گونه که بخواهد می‌گستراند و به صورت بخش بخش و پاره‌های مختلف در می‌آورد، پس باران را می‌بینی که از لابه‌لای آن بیرون می‌آید و چون آن را به هرکس از بندگانش که بخواهد می‌رساند، آن گاه شادمان و خوشحال می‌شوند. (روم: ۴۸)

حق بر محیط‌زیست سالم در اسلام مورد تاکید قرار گرفته است که در زیر به آنها اشاره می‌شود.

قاعده لاضرر:

از نظر اسلام این اصل به این معنا است که استفاده از طبیعت موجب ضرر به خود یا دیگران نشود

قاعده تسبیب:

براساس قاعده تسبیب اگر عدم اقدام به موقع، اشخاص یا نهادهای مسدول سبب خسارت‌های زیست محیطی و از بین رفتن ذخایر محیط زیست شود به حکم این قاعده، مسئولیت جبران خسارت برعهده مسبب خواهد بود (فهیمی و مشهدی، ۱۳۱۳:۳۱)

از اثرات برخورد دین اسلام با محیط زیست این است که انسان حق نابودی طبیعت را ندارد؛ از آزار رساندن به حیوانات خودداری کند، به کشاورزی دستور داده شده است و باید برای طبیعت حرمت قائل شود. پیامبر اسلام (ص) در این زمینه می‌فرماید: «در نگه داری زمین بکوشید و به آن حرمت نهید که مادر شماست و هر کس بر روی آن کار نیک یا بدی را انجام دهد، گزارش خواهد کرد» (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۴۵)

بنابراین زمینی که چنین حرمتی دارد، به هیچ وجه نباید مورد آسیب و فساد قرار گیرد. قرآن کریم در آیات فراوانی به سزای فسادکنندگان در زمین پرداخته و آنان را از این کار منع کرده است. برخی از این آیات عبارتند از:

«چون از نزد تو بازگردد، در زمین فساد کند و کشتزارها و دام‌ها را نابود سازد، و خدا فساد را دوست ندارد». (بقره/۲۰۵)

از دیگر تعالیم اسلام در نحوه برخورد با محیط زیست، سفارش به آبادانی است، که می‌توان به بهترین شکل ممکن در سیره عملی ائمه اطهار(ع) شاهد بود. حضرت علی(ع) در مدینه و کوفه، به کاشت درختان و حفر چاه می‌پرداختند. وجود منطقه‌ای به نام «آبار علی» در مدینه، شاهدی در این مدعاست. عمران و آبادانی زمین در سایه کاشت درختان مورد سفارش قرار گرفته است، تا جائی که حضرت علی(ع) در توصیه عمران اراضی، به مالک اشتر فرمودند:

باید که توجه تو به آباد کردن زمین بیش از توجه به گرفتن خراج باشد، چه خراج جز در نتیجه آبادی فراهم نمی‌آید. هر کس بدون آباد کردن زمین خواستار خراج شود، کشور را خراب و مردم را هلاک کرده است (حکیمی، ۱۳۸۰: ۷۴۵)

از دیگر احادیثی به اهمیت آبادی زمین و کاشت درختان اشاره دارد، حدیثی است از نبی اکرم(ص) که فرمودند: «اگر نهالی در دست یکی از شماست و در آستانه برپایی قیامت به اندازه کاشتن آن فرصت دارید، آن را بکارید». (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۶۵)

یکی از آثار بسیار مفیدی که به عمران زمین و کشت و زرع مترتب است، کسب روزی حلال و صدقه بودن محصولات آن‌ها است. از امام صادق (ع) نقل شده است: «کشاورزی و درخت کاری کنید؛ به خدا سوگند کاری حلال تر و پاکیزه تر از آن نیست.» (همان)

در حدیثی از رسول اکرم (ص) وارد شده است که در آن محصولات کشاورزی را به مثابه صدقه دانسته و می‌فرماید: «اگر مسلمانی درختی بکارد و پرند، انسان یا حیوانی از میوه آن بخورد برایش صدقه به‌شمار می‌آید.» (همان، ج ۱۳: ۲۶)

طبق برخی روایات، کاشت درختان و بهره‌گیری دیگر افراد از ثمرات آن نیز به‌عنوان صدقه جاریه بوده و بعد از مرگ فرد کشاورز نیز از برکات آن بهره‌مند خواهد بود. در این باره احادیث فراوانی وجود دارد از جمله حدیثی از نبی مکرم اسلام (ص): «پنج گروهند که در گورهایشان به سر می‌برند لیکن ثواب و پاداش کارهایشان به نامه عملشان جاری می‌شود؛... یکی از آن‌ها کسی است که با دستان خود نخلی نشانده باشد» نگاه کردن به طبیعت تا جایی برای انسان مفید است که طبق برخی روایات منجر به روشنی دیده می‌شوند. از جمله این احادیث، روایتی است که پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «سه چیز است که سبب روشنی چشم می‌شود: نگاه کردن به سبزه، آب روان و روی نیکو» (حرانی، ۱۴۰۴.ه.ق.: ۴۰۹)

نکته جالب در بررسی آموزه‌های اسلام در باب حفظ محیط زیست این است که با این که اسلام در سرزمین خشک و بیابانی رواج یافته است، اما نه فقط در باب کاشت درختان و آبیاری، بلکه در مورد گل‌ها نیز می‌توان احادیثی را یافت. از جمله این حدیث که حضرت علی (ع) فرمودند:

«پیامبر اکرم (ص) با دو دستشان به من گل محمدی هدیه کردند. چون آن را بوییدم، فرمودند: این گل، پس از برگ و گل درخت مورد، بهترین گل بهشتی است.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: صص ۴۱-۴۰)

پیامبر اکرم (ص) جهت ترغیب مسلمان برای عطرآگین کردن فضا و استفاده هر چه بیشتر از عطر گل‌ها، می‌فرمودند: «محبوب من از دنیای شما بوی خوش است» (همان، ج ۱: ۱۶۵)

۵. حقوق محیط زیست در اسلام و اسناد بین‌المللی

آب نه نفت، تجدید شورش های اقتصادی، اجتماعی و برخورد های نظامی را نوید می دهد. آب و هوا در بیشتر مناطق خاورمیانه خشک و نیمه خشک بوده و وجود هر رودخانه دائمی برای اقتصاد های کشاورزی و معیشتی کشورهای خاورمیانه حیاتی است. مرکز مطالعات استراتژیک و بین الملل پیش بینی می کند که آب نه نفت در سال های آینده به عنصر و کانون اصلی منازعات در خاورمیانه تبدیل می شود. جمعیت شدیداً روبه رشد، برنامه های بلند پروازانه توسعه خشکسالی های طولانی این عامل را تشدید کرده است. لذا از این نظر و مسائل دیگر خاورمیانه منطقه نگرانی بین المللی و آشوب سیاسی می باشد (kliot 1994:1-5). آقای تروتیر (Trottiere) معتقد است که نظریات سلطه جویانه مثل جنگ آب در خلاء ایجاد نمیشوند و در مجموعه ای ظهور می یابند که سایر نظرات سلطه جویانه از قبل در آن وجود داشته است یکی از نظریات سلطه جویانه در رابطه با آب نظریه توسعه آب است ایده ای که بر اساس آن آب به هر کجا که لازم باشد باید انتقال داده شود، در جامعه غرب تاریخ طولانی داشته و موجب ظهور یک نظریه سلطه جویانه در مورد توسعه آب شده است. این در حالی است که حق تشنگی در قوانین اسلامی مطرح شده است ولی در قوانین بین المللی مورد توجه قرار نگرفته است و سابقه آن به گذشته های دور بر می گردد آقای هومر دیکسون معتقد است امنیت زیست محیطی یکی از موضوعات مهم سیاست خارجی در بسیاری از کشورها شده است و ناپایداری های زیادی در کشورهای مختلف بوجود آمده است ناپایداری یا بی ثباتی به علت بحرانها و فشارهای زیست محیطی یعنی کمبود آب، کمبود زمین و جنگل زدائی حاصل شده است که این کشورها را در آینده نزدیک به سوی ناپایداری و جنگ می برد و ثبات اجتماعی آنها را به مخاطره می اندازد (Homer- Dixon 1995:1). آقای هریس به نقل از هومر دیکسون در مقاله خود با عنوان هدایت مسیر آبهای نامعلوم، می نویسد که میان منابع آب و برخورد و تنش سیاسی رابطه وجود دارد. وی معتقد است آب شیرین به عنوان یک منبع به طور ویژه مستعد جنگ است و وی نتیجه گیری میکند احتمال تنش بر سر منابع آب نسبت به دیگر منابع حیاتی بیشتر است. جغرافیای متغیر منابع آب و جغرافیای تکامل آب و برخورد، هر دو به کیفیت و کمیت متغیر منابع بستگی دارد. وی معتقد است صلح پایدار مادامی که منابع آب برای رفاه و حیات بشر حیاتی می باشد، محقق نخواهد شد و آب به طور دائم و مناسب در دسترس نخواهد بود. آقای جان سلبای از سه چشم انداز درباره آب می گوید از منظر چشم انداز اکولوژیکی، بحران آب به طور عمومی و به خصوص در حوزه رودخانه اردن به عدم تعادل میان جمعیت و منابع آب بر

می‌گردد. از این رو جمعیت زیاد و وابستگی شدید به منابع و مخازن آبی محدود و متنهایی دارند. لذا بحران آب از طریق کاهش و کنترل رشد جمعیت میسر است و معتقد است با توجه به رشد سه درصدی جمعیت در کنار توسعه، جنگهای آب آینده را تاریک جلوه می‌دهد. از چشم انداز فنی مشکل بحران آب به سوء مدیریت و ناکارآمدی بر میگردد. لذا دولت‌ها باید از طریق به روز سازی و بهینه سازی سیستمهای قیمت گذاری، قانون گذاری، نهادی و فنی از جمله توجه به سدها و خطوط لوله ها و انتقال آب و شیرین سازی آب پاسخگو باشند و نهایتاً اینکه از چشم انداز ژئوپلیتیکی مشکل کمبود آب به توزیع ناعادلانه منابع آب بر می‌گردد (selby,2003:21-59).

بنابراین از دیدگاه واقع بینانه و رئالیستی صرف ضمن اینکه برخی از نکات مزیت این دیدگاه از جمله اهمیت منابع آب و نقش آب برای حیات کشورها و به تحرک و ادراشتن کشورها برای تأمین آب مورد نیاز بخشهای مختلف فعالیت‌هایشان روشن می‌شود ولی چون در این چارچوب همه چیز را در چارچوب معادله قدرت و منافع ملی و امنیت ملی دیده می‌شود، از توضیح پیامدهای ناگوار زیست محیطی ناتوان است.

حقوق زیست محیطی حقوق بشر است، زیرا معیشت مردم، سلامتی و گاه وجود آنها به کیفیت و دسترسی آنها به محیط اطراف و نیز به رسمیت شناختن حقوق آنها در مورد اطلاعات، مشارکت، امنیت و جبران خسارت بستگی دارد.

حقوق بشر و محیط زیست به شدت در هم تنیده شده‌اند. آنها به محیطی سالم، پاک و ایمن مربوط می‌شوند که منوط به رعایت حقوق بشر است، حقوق زیست محیطی به معنای هرگونه اعلام حقوق بشر در مورد شرایط محیطی با کیفیت مشخص است. حقوق زیست محیطی را می‌توان به عنوان حقوق بشر با پیوند با محیط زیست درک کرد. حق داشتن محیط زیست سالم در بیش از ۱۰۰ قانون اساسی وجود دارد. با این حال، هیچ حق بین المللی قابل اجرا برای بشر برای داشتن محیط زیست سالم وجود ندارد.

حقوق زیست محیطی می‌تواند هم حقوق باشد و هم ابزاری که توسط جوامع مدنی برای ادعای تغییرات در قوانین ملی خود استفاده می‌شود. (UNITED NATIONS,2020;6)

حقوق زیست محیطی به معنای دسترسی به منابع طبیعی دست نخورده است که امکان بقا را فراهم می‌کند، از جمله زمین، سرپناه، غذا، آب و هوا. همه انسان‌ها به محیطی که در آن زندگی می‌کنیم وابسته‌اند. یک محیط امن، پاک، سالم و پایدار برای برخورداری کامل از طیف وسیعی از حقوق بشر، از جمله حقوق زندگی، سلامت، غذا، آب و بهداشت ضروری است.

بدون محیط زیست سالم، نمی‌توانیم آرزوهای خود را برآورده کنیم. ما ممکن است به حداقل استانداردهای کرامت انسانی هم دسترسی نداشته باشیم. ظهور و توسعه حق بر محیط زیست سالم در سه سطح قابل ردیابی است: جهانی، از طریق سه کنفرانس جهانی محیط زیست که توسط سازمان ملل متحد سازماندهی شده است. منطقه‌ای، از طریق برخی توافقنامه‌ها در مورد موضوع حقوق بشر؛ و ملی، از طریق گنجاندن حقوق زیست محیطی در قانون اساسی برخی کشورها. (U.N AND THE RULE OF LAW, 2020: 9)

بعد سیاسی حقوق محیط زیست هم جلوه ملی و هم بین‌المللی دارد. در سطح ملی، این امر مستلزم تضمین این است که رهبران سیاسی برای حفاظت و ارتقای محیط زیست اقدام کنند. در سطح بین‌المللی به مجموعه تلاش‌هایی که دولت‌ها برای دستیابی به توسعه پایدار و مشترک برای کل جهان انجام می‌دهند، گسترش می‌یابد. حقوق زیست محیطی نه تنها به دنبال حفظ طبیعت است، بلکه برای دستیابی به شرایط لازم برای زندگی عادلانه‌تر و سالم‌تر برای همه افراد و همه مردم روی زمین است (Luis, 2018: 19).
ضمانت اجرای حق بر طبیعت در اسناد بین‌المللی:

حقوق بشر و محیط زیست ذاتاً در هم تنیده شده‌اند: یک محیط امن، پاک، سالم و پایدار برای برخورداری از حقوق بشر ما ضروری است. در حالی که محیط‌های آلوده، خطرناک و در غیر این صورت ناسالم به طور بالقوه حقوق بشر ما را نقض می‌کند. اگر بخواهیم با چالش‌های زیست‌محیطی مقابله کنیم، دولت‌ها باید حمایت و ترویج کنند و کسب‌وکارها باید به حقوق زیست‌محیطی احترام بگذارند (Speharifar and Mirzadeh, 2013: 51).

در اولین کنفرانس جهانی توسعه انسانی (استکهلم ۱۹۷۲)، اعلامیه محیط زیست انسانی به تصویب رسید که برای اولین بار در سطح بین‌المللی حق برخورداری از محیط زیست پاک را اعلام کرد:

انسان از حق اساسی آزادی، برابری و آزادی برخوردار است. شرایط مناسب زندگی، در محیطی با کیفیتی که امکان زندگی با عزت و رفاه را فراهم کند و مسئولیت جدی حفظ و بهبود محیط زیست برای نسل حاضر و آینده را بر عهده دارد (اصل ۱).

این امر ده سال بعد توسط منشور جهانی طبیعت سازمان ملل متحد (۱۹۸۲) دنبال شد، که اعلام کرد که با توجه به این واقعیت که نوع بشر بخشی از طبیعت است، "طبیعت باید مورد احترام قرار گیرد و فرآیندهای اساسی آن خدشه دار نشوند" (اصل ۱) بیست سال پس از

نشست استکهلم، کنفرانس جهانی محیط زیست و توسعه، معروف به اجلاس زمین، در ریودوژانیرو برگزار شد.

یکی از اسنادی که در این کنفرانس به تصویب رسید، اعلامیه ریو بود که در آن تاکید می‌کرد: «حق توسعه باید محقق شود تا عادلانه نیازهای توسعه‌ای و زیست‌محیطی نسل حاضر و آینده برآورده شود» (اصل ۳). این اعلامیه ایده توسعه پایدار را پذیرفت، مفهومی که توسط کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه در *آینده مشترک ما* تعریف شده بود (1987).

به عنوان "توسعه‌ای که نیازهای زمان حال را بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای برآوردن نیازهای خود برآورده می‌کند." متأسفانه اجلاس ژوهانسبورگ در سال ۲۰۰۲ نه سطح مشارکت دولتی و نه تأثیر جهانی دو کنفرانس قبلی را داشت (Commentary on the Enforceability of Environmental Rights, 2018: 12).

حق بر محیط زیست در قوانین جمهوری اسلامی ایران بر مبنای اندیشه‌ها و آموزه‌های اسلامی، محیط زیست یک امامتی می‌باشد در اختیار انسان‌ها که حفاظت از آن وظیفه عموم می‌باشد. و نباید اقداماتی انجام شود که به محیط زیست خسارت وارد کند. و حفاظت از محیط زیست یک تکلیف دینی می‌باشد. استفاده از محیط زیست؛ محیط سالم، غذای سالم، حقوق بشر همان حق انسان بر محیط زیست می‌باشد (Hoffman, 2004: 7).

محیط‌زیست میراث مشترک بشریت است و همه کشورها تعهد به محافظت از محیط‌زیست، طبق معاهدات بین‌المللی و قوانین داخلی خود دارند و ایران نیز بر این مبنا قوانین در راستای حفظ و نگهداری از محیط زیست را بیان می‌کند. (al. et and Domaradzki, 2019: 41).

اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست بیان شده و حفاظت از محیط زیست مطرح شده است.

پروژه‌هایی که در حین بهره‌برداری از محیط زیست استفاده می‌شود باید متناسب با محیط باشد. ایران نیز از جمله کشورهایی بود که در مورد محیط زیست به تدوین قوانین پرداخت. اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبحث ضمانت اجرای در مورد محیط زیست می‌باشد که بیان می‌کند "فعالیت‌های اقتصادی و غیر اقتصادی، که موجب آلودگی و تخریب محیط زیست می‌شوند ممنوع می‌باشند" و حفاظت از محیط زیست را یک تکلیف می‌داند (اعتمادی، ۱۳۷۴: ۸۳).

از دیگر منابع و آموزه‌های محیط زیست می‌توان به احادیث (سخنان و اعمال پیامبر) در مورد رفتار با محیط زیست اشاره کرد. دستورات مربوط به محیط زیست مربوط به آب، خاک،

حیوانات و گیاهان؛ و متون اخلاق اسلامی که بر احساسات انسانی تأثیر می‌گذارد که می‌تواند بر محیط زیست تأثیر بگذارد. علاوه بر این، فلسفه اسلامی و الهیات طبیعت در هنر، معماری، محوطه سازی و طراحی شهری بیان می‌شود. اشکال ادبیات اسلامی مانند شعر نیز نقش مهمی داشتند، برای مثال در میان نخبگان فکری عصر طلایی اندلس (قرن نهم تا یازدهم). در این زمینه، نصر از شاعر معروف صوفی سعدی نقل می‌کند (Azizan, 2020: 2)

۶. نتیجه‌گیری

اگرچه در قرن نوزدهم تلاش‌هایی برای توسعه قوانین بین‌المللی محیط‌زیست (با تمرکز بر حفاظت از حیات وحش) صورت گرفت، اما تا کنفرانس استکهلم در سال ۱۹۷۲ بود که حق داشتن محیط زیست سالم به صراحت در یک بین‌المللی به رسمیت شناخته شد. بعد از کنفرانس استکهلم همه کشورها موظف شدند که قوانین زیست محیطی تدوین کنند. کنفرانس استکهلم نقطه شروع مهمی در توسعه حقوق محیط زیست در سطح جهانی و همچنین ملی تلقی می‌شود. اصل ۱ اعلامیه استکهلم حفاظت از محیط زیست را به هنجارهای حقوق بشر مرتبط می‌کند و بیان می‌دارد: انسان از حق اساسی آزادی، برابری و شرایط مناسب زندگی، در محیطی با کیفیتی که امکان زندگی با عزت و رفاه را فراهم می‌کند، دارد و مسئولیت جدی حفاظت و بهبود محیط زیست برای نسل‌های حاضر و آینده را بر عهده دارد.

بر اساس آموزه‌های قرآن کریم طبیعت در تسخیر انسان می‌باشد و باید استفاده بهینه از آن داشته باشد و ایران اسلامی نیز بر اساس اصل ۵۰ قانون اساسی استفاده بهینه و مناسب از طبیعت و محیط زیست را در بر دارد همچنین در اسناد بین‌المللی نیز تلاش شده که با کنفرانس‌ها و معاهده‌های ایجاد شده بر مبنای حفاظت از محیط زیست می‌باشد.

طبیعت از مهم‌ترین ارکان حیات بشری به شمار آمده است. در حقوق بین‌الملل معاصر سعی بر حمایت از محیط زیست کرده است که در قالب حقوق بین‌الملل محیط زیست تبلور یافته‌است بر محیط زیست در اسناد بین‌المللی حقوق بشری شکل گرفت که در آن محیط زیست به عنوان یک حق انسانی مطرح شده است. از منظر اسلام نیز به عنوان یک دین جامع و کامل میان انسان و طبیعت رابطه وجود دارد. در تعالیم اسلامی طبیعت در اختیار انسان‌ها قرار گرفته تا از آن بهره‌برداری معقول نمایند و از اتلاف و نابودی آن خودداری نمایند. چنین حقی در قرآن کریم شناسایی شده و از جنبه‌های مختلفی به آن پرداخته شده است و توصیه شده که از طبیعت به عنوان امانتی الهی استفاده نمایند و حق آیندگان رعایت شود. محیط زیست به عنوان

مطالعه تطبیقی سیاست‌های محیط زیستی ... (علی فقیه حبیبی) ۱۹۳

یک امانت عمومی است که باید برای نسلهای آینده حفظ شود و کشورها و افراد برای استفاده از آن داری حق و تکلیف هستند و با توجه به اسناد حقوق بشری نسل سوم در خصوص حق بر محیط زیست سالم تعهداتی دارند که موظف به انجام آن می‌باشند. اسلام مکتبی جامع می‌باشد که محیط زیست را مورد توجه قرار داده و انسان را جانشین خدا بر زمین می‌داند و محیط زیست را در اختیار انسان که از آن استفاده بهینه کند ولی تعدی و تفریط نکند و در حفظ طبیعت و محیط زیست کوشا باشد.

ماحصل آن چه گفته شد را این گونه می‌توان خلاصه کرد که در دین اسلام، به عالم طبیعت، نه به عنوان وجودی مستقل، بلکه به عنوان تجلی و ظهوری الهی نگاه می‌شود که در آن تمام مخلوقات، نمائی از اسماء الهی بوده و به همین دلیل، قابل و لایق احترام هستند. در اسلام، خداوند در بالاترین مرتبه هستی، انسان، خلیفه خداوند و عالم هستی نیز طفیل وجود انسان تلقی می‌شود که قدرت تسلط و تسخیر عالم را داشته و در عین حال، موظف است با طبیعت، هم چون عطیه الهی برخورد کند و در حفظ و آبادانی آن کوشیده و همواره عالم هستی را عزیز بدارد. اصل وحدت وجود، از جمله اصولی است که به خوبی می‌تواند یگانگی در عین جدائی خداوند، انسان و عالم هستی را توجیه کند. در باور دینی اسلامی، همان گونه که برای سایر موجودات اعم از جماد و نبات و حیوان، شأن و حقوقی لحاظ شده است، برای اعضا و جوارح انسانی نیز حقوق و شئونی معرفی می‌شود که انسان موظف به رعایت آن بوده و در صورت گرامی داشتن این حقوق است که به فرد مسلمان به صورت مؤمن کامل، از دنیا خواهد رفت.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

ابن بابویه (۱۳۷۸). *عیون اخبار الرضا (ع)*، چ اول، (مصحح: مهدی لاجوردی)، تهران: نشرجهان.

اعتمادی، سید یوسف (۱۳۸۳)، *سیر تحول قوانین منابع طبیعی و محیط زیست*، تهران، انتشارات بهنامی.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). *مفاتیح الحیات*، چ ششم، قم: اسراء.

حرانی، ابن شعبه (۱۴۰۴ ه.ق.). *تحف العقول*، چ دوم، قم: جامعه مدرسین.

حکیمی، محمدرضا (۱۳۸۰). *الحیات*، چ اول، ترجمه احمد آرام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

فهیمی، عزیزالله و مشهدی، علی، ۱۳۱۳ش، اندیشه‌های حقوق محیط زیست، قم، انتشارات دانشگاه قم،

چ ۱.

کریستنا، آگودو (۲۰۰۳)، محیط زیست و حقوق بشر، کمیته محیط زیست، کشاورزی و امور محلی و منطقه‌ای، ۱۶ آوریل.

کنوانسیون آرهوس ۱۹۹۸ در مورد دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و دسترسی به عدالت در مسائل زیست محیطی.

Azizan Baharuddin, (2020), Guardianship of the Environment: An Islamic Perspective in the Context of Religious Studies, Theology, and Sustainable Development: [https://earthcharter-org.translate.google.com/Commentary on the 'Enforceability of Environmental Rights' \(2018\): "Carnegie Council on Ethics and International Affairs.from, http://www.carnegiecouncil.org/viewMedia.php/prmTemplateID/8/prmID/4464](https://earthcharter-org.translate.google.com/Commentary%20on%20the%20Enforceability%20of%20Environmental%20Rights%20(2018):%20%22Carnegie%20Council%20on%20Ethics%20and%20International%20Affairs.from,%20http://www.carnegiecouncil.org/viewMedia.php/prmTemplateID/8/prmID/4464).

Domaradzki, S. Margaryta, K., David, P. (2019). Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 20, 423-443 <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.

Hoffman, A., Sandelands, L. (2004), Getting Right with Nature: Anthropocentrism, Ecocentrism and Theocentrism. *Organization and Environment*, 18(2), 1-22

Homer-Dixon (1995), *Population and conflict*, p: 10, ...

HYDER, Joseph P (2020), International Environmental Law, Encyclopedia.com, retrieved from: <https://www.encyclopedia.com/environment/energy-government-and-defense-magazines/international-environmental-law>.

Jan selby and hillel shuval and hassan dweik 2007. water resourch in the middle east 203

Jean-Frédéric Morin & Belven (2019), How environmental treaties contribute to global health governance, *Globalization and Health*, 15, Article number: 47 (2019) Cite this article

Khoshnevis, M., Pajohan, J. (2016). A Comparative Study of the Effect of Environmental Pollution on Human Development Index in Countries with Different Levels of Development. *Journal of Energy Economics Studies*, 12(48), 33-61. (In Persian)

Luis E. Rodríguez-Rivera (2018), The Right to Environment, A New, Internationally Recognised, Human Right, from The Right to a Clean Environment and Rights of the Environment, Published online by Cambridge University Press.

Mirzadeh, N., Speharifar, S. (2013). Right Interaction on Healthy Environment and Health. *Journal of Islamic Human Rights*, 2(4), 37-69. (In Persian)

Nurit kliot (1994) water resources and conflict in the middle east: 83-87

Swain, Sunanda (2019), Top Environmental Agreements of 20th Century, Blogging Hub, retrieved from: <https://www.cleantechloops.com/environmental-agreements>.

U.N AND THE RULE OF LAW (2020), Environmental Law, United Nations, retrieved from: <https://www.un.org/ruleoflaw/thematic-areas/land-property-environment/environmental-law/>

مطالعه تطبیقی سیاست‌های محیط زیستی ... (علی فقیه حبیبی) ۱۹۵

UN ENVIRONMENT PROGRAMME (2020), What are environmental Rights? , retrieved from:
<https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what>

UNITED NATIONS (2020), What is the Paris Agreement?, United Nations Climate Change, retrieved from: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement>.

VAN REETH, Adèle (2018), Philosophie de l'écologie, France Culture, retrieved from: <https://www.franceculture.fr/emissions/series/philosophie-de-lecologie>